

A vajdai adományozás kezdetei*

Midőn 1552. április 1-jén I. Ferdinánd király (1526–1564) írásban rögzítette frissen kinevezett erdélyi vajdája, Bátori András jogait és feladatait, rögtön a második pontba a következőket foglalta: „Arra is felhatalmazást adtunk – miként most adunk is – neki, hogy a magszakadás vagy más törvényes jogcímen Magyarországunk koronájára avagy a mi királyi adományozási jogunkra háramlott, húsz jobbágyot nem meghaladó javakat arra érdemesült és különösen az ellenség ellen vitéz szolgálatokat tevő híveinknek adományozhassa. A húsznál több jobbágyból álló jószágokat azonban saját adományozási jogunk részére kívánjuk fenntartani.”¹ A Bátori vajdának adott instrukciót a vajdai kinevezésekről szóló dolgozatában közlő Jakó Zsigmond a szokatlannak tűnő adományozási jogról így vélekedett: „Ebben azonban Báthori a királyra háramlott birtokok korlátozott adományozására kapott felhatalmazást. A kutatásnak ezután kell tisztáznia, hogy mióta jött ez szokásba. A török elleni honvédelem nyomós érdekein kívül, hihetőleg a Mátyás halálát követő évtizedek tekintélyes vajdái: Báthori István, Szentgyörgyi Péter és Zápolya János hatalmi túlsúlyának lehet tulajdonítani ennek a gyakorlatnak a kialakulását.”² Jakó megérzése helyesnek bizonyult: az alábbi dolgozatban azt igyekszem igazolni, hogy a vajdai adományozás jogát a Jakó által felsorolt három vajda közül az egyik – nevezetesen Szapolyai János (1510–1526), a későbbi I. János király (1526–1540) – valóban gyakorolta. Más kérdés, hogy ezt a Mohács előtt kimutatható gyakorlatot csak kérdőjelesen lehet az 1552-től ismert vajdai adományozási joghoz kötni.

* * *

* A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási ösztöndíj (B0 00325/11/2. sz.) és az OTKA (K 100749. sz.) támogatta.

1 „Concessimus etiam, prout concedimus, ei auctoritatem, ut bona titulo defectus seminis vel alio legitimo iure ad ius corone nostre Hungarie seu collationem nostram regiam devoluta, que ultra numerum viginti colonorum se non extendunt, fidelibus nostris bene meritis et presertim operam strenuam contra hostes navantibus conferre possit. Bona tamen, que plus quam viginti colonos habent, collationi nostre reservata esse volumus.” *Jakó Zsigmond: Az erdélyi vajdák kinevezéséről.* In: *Uő: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez.* METEM, Bp., 1997. (METEM Könyvek) 86.

2 Uo. 82.

Bár nem ismeretlen a szakirodalomban az a jelenség, hogy az erdélyi vajda a bírói úton kezére került birtokokat olykor eladományozhatta,³ ez semmiképpen sem tekinthető az 1552-ben említett vajdai adományozás előképének. A vajda illetén jogosultsága ugyanis nem különbözik jelentősen a szűkebb értelemben vett Magyarországon tartott közgyűlések bíráitól, akik ugyanúgy a maguk részére foglaltatták le a levelesített (proscribált) gonosztevők, illetve az előttük fő- és jószágvesztésre ítélt személyek birtokait, mint a vajda. Ezeket utána addig birtokolhatták, amíg a király – háramlási jogával élve – el nem adományozta vagy az elítélt rokonsága ki nem váltotta azokat.⁴ Mikor az 1340-es években először hallunk olyan esetekről, hogy a három egymást követő erdélyi közgyűlésen levelesített nemes birtokai a vajdára mint bíróra szállnak, az is rögtön szembetűnő, hogy a birtokok megtartásához a vajda vagy – az általa tett adomány folytán – az adományos fontosnak tartotta a királyi megerősítés kieszközlését.⁵ Következésképpen úgy tűnik, hogy az erdélyi oklevelek eltérő szóhasználata áll csupán a látszólagos különbség mögött, és a vajda ugyanúgy nem rendelkezett e téren teljes körű háramlási joggal, ahogy a nádor sem. Inkább arról van szó, hogy az így az erdélyi vajda kezére kerülő fekvőségek átmenetileg vagy véglegesen a vajdai honort – végeredményben tehát a királyi birtokokat – gyarapították, és a vajda a király beleegyezése nélkül nem idegeníthette el ezeket.

A vajda által kiállított bírói adományok azonban, amelyek a középkor végén sem gyakoriak,⁶ nem csak a levelesítettek birtokait érintették. Szapolyai János tizenhat évre terjedő vajdasága idejéből mindössze három bírói jellegű adományról maradt fenn oklevél. Ebből kettő jól példázza azt, hogy az oklevelek szóhasználata olykor mennyire megtévesztő lehet. 1521 februárjában János vajda Háportoni Forró Tamásnak és fiainak adományozta örökbe egyik rokonuk erdélyi birtokait, mivel a köztük becsületsértési ügyben megrendezett párbajban a másik fél alulmaradt, így birtokai a vajda „bírói kezére jutottak” (*ad nostras iudiciarias pervenissent manus*).⁷ 1525 elején pedig a Torda megyei birtokrészekben lévő „teljes bírói

3 Janits Iván: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. Egyetemi Ny., Bp., [1940] 18.; Mályusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. MTA TTI, Bp., 1988. 6–7. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2.); Jakó Zs.: Az erdélyi vajdák i. m. (1. jz.) 82.

4 Ld. pl. Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt (oklevelek alapján). Grill, Bp., 1908., különösen 176–177. A vajdával kapcsolatban ld. Mályusz E.: Az erdélyi magyar társadalom i. m. (3. jz.) 6., valamint 84.: 8. jz.

5 Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. III. 1340–1359. Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével Jakó Zsigmond. MOL, Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 47.) 389., 398., 409., 416., 420., 426., 437., 564–565, 708. – Az adatokra Hegyi Géza hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

6 Például sem Bátori István 1490–1493, Drágfi Bertalan 1493–1498 és Losonci László 1493–1494 között kibocsátott oklevelei, sem alvajdáik kiadványai között nem találtam nyomát.

7 A Szapolyai család oklevéltára. I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja Neumann Tibor. MTA BTK TTI, Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak) (= Szapolyai oklt. I.)

jogát” (*totum et omne ius nostrum iudicarium*) adományozta ítélőmesterének, Barcsai Pálnak. E vagyon a vajda törvényszékén birtokfoglalás miatt Somkerek-i Erdélyi Gergellyel szemben évekkel korábban fő- és jószágvesztésre ítélt Szentiváni Székely Miklóssé volt.⁸ Mindkét esetben valójában az országszerte természetesnek számító, a birtokok kétharmad részét kitevő, úgynevezett „bírói rész” átruházásáról lehetett csak szó. Az előbbi oklevél azon kitétele, hogy az adományt a vajda „örökbe” adta, sem hozható fel ellenérvként ez ellen, hiszen ismerünk olyan királyi oklevelet 1523-ból, amelyben az uralkodó *expressis verbis* az őt illető bírói kétharmad részről rendelkezik örökös joggal.⁹ Székely Miklós esetében pedig még ismerjük is azt az öt évvel korábbi oklevelet, amely szerint javait kétharmad részben a vajda, egyharmad részben a felperes Erdélyi Gergely részére próbálták lefoglalni.¹⁰

A harmadik példa a Székelyföldről való és értelmezése nehezebb: 1521 februárjában a vajda Kolozsvárról Székelyvásárhelyre vonult, ahol 20-án bizonyos birtokokat – a Vásárhely közvetlen szomszédságában lévő Kisfalud és egy itteni malom felét –, amelyek bírói kezére szálltak (*ad nostras iudicarias devenerunt manus*), a bennük lévő jogával együtt (*simul cum omni iure nostro*) Szentgyörgyi Tót Jánosnak adományozta. Ezek a javak a vajda néhai familiárisa, Szárhegyi Lázár András¹¹ fiaié voltak, akiket székely házak felperzselése és elnéptelenítése miatt örök hűtlenségre ítélt (*in nota perpetue infidelitatis coram nobis ordine iudiciario condemnati sunt*). Másnap a vajda kiküldte a törvényszékről egyik jegyzőjét a helyszínre, aki a Lázár-javakat ellentmondás nélkül az adományosnak iktatta. A jegyző visszatérését követően, még aznapi keltezéssel kibocsátották a vajdai (székelyispáni) privilégialist az adományról és az iktatásról.¹² Úgy tűnik, a vajda egy erdélyi jogszokást¹³ kívánt alkalmazni az eltérő jogokkal élő Székelyföldön: oklevelét ugyanis tizennégy év múlva azon székely szokásjogi szabályra hivatkozva érvénytelenítették, mely szerint még a hűtlenségbe esett székely birtokai sem kobozhatók el, hanem azok rokonságára szállnak.¹⁴ Csak a bizonytalanságnak lehet hangot adni azzal kapcsolatban, hogy a vajda által adományozott ilyen javak az adományostól kiválthatók voltak-e, azaz csak a zálogjog átruházására került-e sor: jelen esetben az oklevél nem tartalmazza az „örökjoggal” formulát.

445–446. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [= MNL OL], Diplomatikai Levéltár [= DL] 36 532.). Iktatása, mely során a vesztes fél ellentmondott: DL 26 546.

8 Szapolyai oklt. I. 495–496. (MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény [= DF] 255 126.)

9 DL 23 847.

10 A Római Szent Birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. II. Szerk. Barabás Samu. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1895. 389–390.

11 Szapolyai oklt. I. 354. (DF 246 707.)

12 DF 253 811., 7. old.

13 Janits (Borsa) Iván megemlíti, hogy a vajda által hűtlenségre ítélt személyek teljes birtoka a vajda kezén maradt. Az erre hozott példák azonban nem vonhatók ide. Ld. *Janits I.*: Az erdélyi vajdák i. m. (3. jz.) 18.

14 DF 266 688. – A szokásra ld. *Hajnik Imre*: Bírószági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. MTA, Bp., 1899. 395.

Azt azonban, hogy a levelesített személyek birtokvagyonára vonatkozó, bírói jellegű adományozás a csekély számú példa ellenére mégis élő gyakorlat volt Erdélyben, éppen egy rendhagyó középkor végi eset igazolja. Schertinger László dévai várnagy, Szentgyörgyi Péter gróf alvajdája 1507. december 12-én kelt oklevelével öt hátszegi nemes vélhetően szerény kiterjedésű birtokait adományozta saját familiárisának, a később Szapolyai János vajda szolgálatában fontos tisztségeket betöltő Jófői Basi Györgynek¹⁵ örök birtoklásra. Az oklevél érvelése szerint a felsorolt birtokosokat Hunyad megye nemesi közössége, *universitas*a az előző napokban rablás és tolvajlás miatt levelesítette, így vagyonuk „törvényesen ránk és így adományozási jogunkra háramlott, mivel az erdélyi részekben jelenleg a vajdaság tisztségét töltjük be” – szól a kissé túlzó megfogalmazás.¹⁶ A következő napokban a birtokok iktatásánál annyi ellentmondás történt, hogy az alvajda – bizonyosan familiárisa kérésére – december 28-án egy újabb, hasonló szövegezésű oklevelet bocsátott ki, amelybe az ötből már csak két nemes nevét írták. Ebben ugyanazok a formulák szerepelnek, de ekkor az oklevelet megszövegező írnok a vajdaságot – igaz, már az oklevél megírása után – alvajdaságra javította.¹⁷

* * *

1519. május 7-én a Székelyvásárhelyen tartózkodó Szapolyai János vajda felettebb szokatlan iktatás lebonyolítására kérte fel az erdélyi káptalant. Levele szerint a számos ügyben őt támogató Verbőci István személynök – korábban éppenséggel a vajda erdélyi ítélőmestere – értékes szolgálatait kívánta viszonzni azzal, hogy Hunyad megyében négy teljes és 13 részbirtokot adományozott neki, amelyek mindegyike az örökös nélkül elhunyt Branyicskai Péter fia Lászlóé volt. Szokatlan lépését a vajda azzal indokolta, hogy e birtokok „a néhai László halála és magszakadása révén Magyarország szent koronájára, egyszersmind *azon különleges királyi engedély és adomány révén, amelyet [a király] az ezeken az erdélyi részekben örökös nélkül elhunyt nemesek négyszáz jobbágyig terjedő javai és birtokjogai ügyében kegyesen tett a részünkre, törvényesen a mi vajdai adományozási jogunkra szálltak*”, és így ezeket a bennük lévő „teljes királyi joggal, s egyszersmind a magunkéval” el is adományozhatta. Kérte a káptalant, hogy a megszokott módon adja hiteleshelyi tanúbizonyságát a vajdai ember mellé és iktassák a birtokokat Verbőci mester részére.¹⁸

15 Pl. 1511-ben már Szapolyai vajda szervitora, 1522–1523-ban solymosi és lippai provisor, ill. várnagy, ld. Szapolyai oklt. I. 327., 469., 486.

16 „...ad nos consequenterque nostram collationem ex eo, quod ad presens wayvodatus nostri (!) in illis partibus Transsilvanis fungamur officio, rite et legitime devoluta esse perhibentur et reducta (!)”. DL 30 973.

17 DL 29 925.

18 „...sed per mortem et defectum seminis eiusdem condam Ladislai ad sacram coronam regni Hungarie consequenterque ex speciali annuentia et collatione regia super bonis et iuribus possessionariis quorumcunque nobilium in hiis partibus Transsilvanis absque heredum solatio decentium usque ad numerum quadringentorum iobagionum se extendentibus nobis gratiose facta

Az olvasónak a vajdai adományozás első általam ismert emlékének tekinthető szöveg egyik kitétele bizonyosan szemet szúr, nevezetesen a négyszáz jobbágyos határ, hiszen ez a vagyonnagyság éppen hússzorosa a Bátori Andrásnak 1552-ben engedélyezett húsz jobbágynál. Ha az oklevelet helyesen értelmezem, az nem mászt állít, mint hogy a vajda királyi felhatalmazás birtokában magszakadás esetén akár egy közepes váuradalmat is tetszése szerinti személynek adományozhatott. Már most előre kell azonban bocsátanom, hogy a vajdai adományozási joggal kapcsolatba hozható többi oklevélben nem találkozunk többé a négyszáz jobbágyos értékhatárral, és az azokban feltüntetett javak is inkább az 1552-ben rögzített birtoknagysághoz látszanak közel állónak. Ebből arra lehet következtetni, hogy az uralkodó és környezete a királyi hatalmat meglehetősen csorbító és vele szemben a vajdát már-már uralkodói jogokkal felruházó engedélyt vagy hamar visszavonta – pontosabban az abban szereplő jobbágyszámot csökkentette –, vagy, és számomra ez tűnik valószínűbbnek, eleve nem állandó jelleggel, hanem csak időlegesen ruházta fel vele. Bárhogy legyen is, a vajda által eladományozható vagyon értékének gyors megváltozása arra utal, hogy 1519 májusában egy több évtizedes jövő előtt álló jog születésével és gyakorlatának kezdeti bizonytalanságaival kell számolnunk. A hatalmas, négyszáz jobbágyos vagyoni határ említése egyben azt sejteti, hogy annak engedélyezése előtt a királyi udvarban valamely különleges, Szapolyai János vajdával kapcsolatos politikai helyzetnek kellett előállnia. Úgy vélem, hogy ezt az 1519. év eleji eseményekben meg is találhatjuk.

A vajda ugyanis néhány nappal korábban tért csak vissza Budáról Erdélybe. Április 28-án már Görgényből keltezett, majd innen vonult néhány nap múlva Székelyvásárhelyre, ahova legkésőbb május 3-án érkezett meg.¹⁹ Úgy hagyta el a fővárost, hogy ott még javában készülődtek a februárban elhunyt Perényi Imre nádor utódjának a megválasztására. A vajda idő előtti távozására tekintettel jogosan merült fel annak a valószínűsége, hogy a nádor személyéről már a májusi országgyűlés előtt megegyezés született azon főpapi és bárói csoportosulás tagjai között, amelybe maga Szapolyai és a végül megválasztott Bátori István temesi ispán is beletartozott.²⁰ János vajda – a Bátorival kialakult jó kapcsolatai ellenére – bizonyára nem könnyen mondott le arról a nádori tisztségről, amelyet már apja és nagybátyja is betöltött, és amelyre az ország leggazdagabb főuraként bizonyára igényt is tartott. Nem tudjuk, hogy milyen, a vajda számára előnyös alku állt a háttérben, ennek lehetett ugyanakkor az egyik fontos pontja az, hogy Erdélyben – amelynek irányítása egyébként a nádorénál nagyobb katonai hatalmat biztosított – adományozási jogra tett szert, amivel jelentősen növelhette hatalmi bázisát és presztízsét.

ad collationem nostram wayvodalem rite et legitime devolute esse perhibentur et redacte, simul cum omni et totali iure regio et subsequenter nostro in eisdem possessionibus ac portionibus possessionariis etiam alias qualitercunque habito”. A kettészakadt oklevél két különböző jelzeten található: DL 29 656. és DL 29 974.

19 C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. Századok 146. (2012) 458.

20 Uo. 456–458.

A Branyicskai-javak ügyében támadt perek jól adatoltak, ezért érdemes elidőznünk röviden az első vajdai adomány utóéletének megismerése érdekében. A birtokokra még 1518 decemberében Korlátkövi Péter udvarmester és az Illyei Dienessiek kaptak királyi adományt,²¹ de az iktatás során Branyicskai Péter leánya, Luca – Verbőci mester unokatestvérének, Verbőci Jánosnak az özvegye, Horvát Bertalan szőrényi vicebán felesége – és leánya, Borbála ellentmondott, amivel megindult a birtokper. Utóbbi felet a birtokok egy király által megerősített kölcsönös örökösödési szerződés jogán illették meg.²² Alig néhány hónap múlva, 1519 májusában e körülmények között csatlakozott a perhez Verbőci István a fent bemutatott vajdai adománnyal. Rokonai az ő birtokba kerülésekor is ellentmondással éltek.²³ Verbőci – aki későbbi elbeszélése alapján unokatestvére özvegyének és leányának az érdekében fáradozott – hamarosan kiegyezett Korlátkövi udvarmesterrel és társaival, akik a királyi adomány címén szerzett jogaikat a személynökre ruházták. Verbőci végül egy Lippán, 1520 novemberében a nádor előtt tett bevallásával a birtokokat – amelyek most már, miként hangsúlyozta, királyi és vajdai adományozás jogán (*virtute premissarum regie et vayvodalis donationum*) egyaránt megillették őt, unokatestvére családjának adományozta, kikötve azonban magának azt, hogy rokonai kihalása esetén ő és örökösei örököljék a kisebbfajta Hunyad megyei uradalmat. A nádori oklevélben a jogban közismerten jártas Verbőci saját jogai védelmére újra fontosnak érezte rögzíteni, hogy Szapolyai vajda olyan királyi engedély birtokában volt, amellyel „négy száz jobbágytelekig kiterjedőleg” adományozhatott birtokokat.²⁴ Bár a Branyicskai-birtokok ügyében a perlekedést megegyezések zárták, fontos hangsúlyozni, hogy a királyi és a vajdai adomány – noha előbbi még időben is megelőzte az utóbbit – azonos értékűnek bizonyult, aminek persze az a magyarázata, hogy a vajdai adományozási jogot is csak királyi felhatalmazás birtokában lehetett gyakorolni.

* * *

Az 1519 és 1526 közötti hét esztendőből két további oklevél említi a vajda adományozási jogát. 1521 februárjában János vajda familiárisának, a hamarosan alvajdává előlépő Somlyói Bátori Istvánnak adományozta a magvaszakadt Bényei Komjátszegi László minden birtokát. A kolozsmonostori konventnek szóló iktatóparancsot az 1519. évihez hasonló szavakkal szerkesztették, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy ebben már nem szerepelt a négy száz jobbágyos korlátozás, és a vajda azt is hangsúlyozta, hogy az uralkodó az adományozandó vagyonokban esetleg rejlő királyi jogot is neki adományozta, így a familiárisával

21 DL 29 636. Vö. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. MTA, Bp., 1913. 154.; *Neumann Tibor*: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2007. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai: Források, feldolgozások 5.) 168.

22 DL 47 276. A pert összefoglalja: DF 257 631.

23 DL 29 656.; DL 29 974.

24 DF 257 631. Vö. még DL 31 034.

gyakorolt kegy a királyi jogot is magában foglalja.²⁵ Két év múlva azonban már egy új megfogalmazásnak és a vajdai jog bővülésének vagyunk tanúi. 1523 februárjában Szapolyai kolozsi ispánjának, Sárdi Nagy Gergelynek²⁶ és saját titkárának, Miklós mesternek adományozta a feleséggyilkos Szucsági Somai György két-két Kolozs és Doboka megyei birtokrészét. Az indoklás ebben az esetben már úgy szólt, hogy a birtokok „az ország közismert törvénye és szokása szerint a királyi felségre, legkegyelmesebb urunkra, majd az őfelsége által nekünk a mi vajdai tisztségünk mellé kegyesen adott engedélye révén ránk és a mi adományozási jogunkra szálltak és háramlottak”.²⁷ Azaz ekkor már nemcsak az 1519-ben megnevezett magszakadás, hanem a hűtlenség különböző esetei folytán háramlott vagyonok is a vajda adományozási jogának körébe estek – persze nem kizárt, hogy ez már 1519 óta így volt, csak akkor nem tartották fontosnak e jogcím emlegetését. Kérdéses azonban, miként kell értelmeznünk azt a kitételt, amely a „mi vajdai tisztségünk mellé” (*penes istud officium nostrum wayvodatus*) adott engedélyről szól. Mivel az oklevél „királyi felség” megnevezés alatt egyértelműen az ekkor uralkodó II. Lajosra utalt, a passzus természetesen nem értelmezhető úgy, hogy Szapolyai 1510. évi, II. Ulászló általi kinevezésekor kapott ilyen jogosultságot. Sokkalta valószínűbb az, hogy az uralkodó és a királyi tanács az engedélyt Szapolyai János személyére szabta, azaz annak hatálya eredendően és kizárólag az ő erdélyi vajdasága idejére szólt – az uralkodó tehát nem kívánt állandó vajdai jogot teremteni.

* * *

Fent elősorolt szerény adatainkból úgy tűnik, hogy Szapolyai János erdélyi vajdának az uralkodó, illetve kiskorúságából fakadóan a királyi tanács 1519 tavaszán adott engedélyt arra, hogy Erdélyben magszakadás címén koronára háramló birtokokat adományozhasson tetszése szerinti személynek négyszáz jobbágytelekig bezárólag. Bár forrásaink, illetve az ésszerűség alapján egyaránt úgy sejtjük, hogy a királyi hatalom a négyszáz jobbágytelkes határt csak egy megadott és alighanem rövid időre – például egy évre – engedélyezte, ennek ellenére láthattuk, hogy az

25 „...sed per mortem et defectum seminis eiusdem Ladislai ad sacram regni coronam atque maiestatem regiam consequenterque ex annuentia sue maiestatis super bonis et iuribus possessionariis quorumcunque nobilium hiis in partibus Transsilvanis sine heredibus deficientium nobis gratiose collata in nos condescensa atque devoluta esse perhibentur et redacta, simul cum omni et totali iure regio nobis modo premissis per ipsum dominum nostrum regem collato, si quod in pretactis iuribus possessionariis etiam alias qualitercumque haberemus”. DL 28 696.

26 Személyére ld. W. Kovács András: Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 263.) 98–99.

27 „...que ex eo, quod nuper idem Georgius Somay ex instinctu malignorum spirituum manus suas morte miserabili et horrenda interemptione nobilis domine Margarethe, consortis sue legitime commaculasse ac in notam uxoricidii incurrisset minime formidasse fertur, iuxta huius regni approbatam legem et consuetudinem ad regiam maiestatem, dominum nostrum gratiosissimum consequenterque ex annuentia sue maiestatis nobis penes istud officium nostrum wayvodatus gratiose facta ad nos nostramque collationem condescendere et devoluta esse perhibentur”. DL 27 130–27 131.

adományozás jogát később sem vette el a vajdától. Kérdéses azonban, miért ilyen kevés emléke maradt fenn János vajda adományozási jogának.²⁸

Az 1520-as évekre tehát kialakult az a jog, amelyet Bátori András 1552. évi instrukciója rögzített. Emellett szól az is, hogy 1523-ban már nemcsak magszakadás, hanem – miként 1552-ben ezt megfogalmazták – „más törvényes jogcímen”, azaz hűtlenség esetén is adományozhatott birtokot a vajda. Szapolyai János adományozási joga nem az erdélyi jogfejlődés eredménye, annak nincs kapcsolódási pontja a vajdák „bírói adományaival”. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy megjelenése a korban egyre gyakrabban megfigyelhető helytartói és főkapitányi adományozással állítható párhuzamba, amelyek közös vonása, hogy mindig a király távollétében, de annak felhatalmazásával gyakorolták.²⁹

A hasonlóság ellenére mégis fel kell tennünk azt a kérdést, mennyire tekinthető Szapolyai felhatalmazása precedensnek, azaz a Bátori vajdának adott 1552-es engedély vajon az ő egykori jogán alapult-e. Mivel egyelőre János királysága idejéből nem került elő olyan adat, amely amellettt szólna, hogy ő is engedélyezte a korlátozott adományozási jogot vajdáinak, egyelőre úgy gondolom, hogy a Ferdinánd király és Bátori András közötti tárgyalásokon nem Szapolyai egykori jogára hivatkoztak, noha az újonnan kinevezett vajda és a magyar politikai elit emlékeztetett arra. Sokkal valószínűbb, hogy az instrukció most vizsgált pontjának engedélyezése hátterében a király által az előző évben Erdélybe küldött királyi biztosok, Castaldo főhadparancsnok, valamint Nádasdi Tamás és éppen Bátori András országos főkapitányok – jobbágyszámban nem korlátozott – adományozási joga,³⁰ illetve annak gyakorlati tapasztalata állt. Az azonban biztos, hogy Bátori András, majd hivatali utódai, Kendi Ferenc és Dobó István egyaránt éltek a Ferdinánd királytól kapott jogosultsággal.³¹

28 Talán arra kell gondolnunk, hogy az erdélyi fejedelemség kialakulását követően a vajdai adományozási jog feledésbe merült és a későbbi korok embere ezeket az okleveleket nem tekintette jogbiztosító érvényűnek, ezért kiselejtezhetőnek vélte? Bár a felvetés helyességéhez nem fér kétség, ellene szól az, hogy a felhozott példák mindegyike a viszonylag jó állapotban fennmaradt erdélyi hiteleshelyi levéltárakban maradt fenn: a három ismert esetet egy-egy hiteleshelyeknek címzett iktatóparancs tartotta fenn. Nem kizárt, hogy Szapolyai vajda sem élt gyakran e lehetőséggel.

29 Neumann Tibor–Pálffy Géza: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon. Levéltári Közlemények 80. (2009) 209–254.

30 Erre ld. Neumann T.–Pálffy G.: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok i. m. (29. jz.) 223–224. (Az idézett rész Pálffy Géza munkája.)

31 Dobó és Kendi Sopronban, 1553. május 18-án kelt instrukciójának 14. pontja ugyancsak tartalmazza a hűszoportás adományozási jogot: „Iidem etiam habeant simul ambo authoritatem conferendi bona illa in Transsylvania vacantia, quae non excedunt numerum viginti colonorum.” Ld. *Oborni Teréz*: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp., 2002. (Fons Könyvek 1.) 170. (A forráshelyre Horváth Richárd hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.) – Például Dobó István 1555-ben Kolozs és Torda megyei birtokokat adományozott a királyi joggal együtt a következő indoklással: „quae per mortem et defectum seminis eiusdem in nos consequenterque collationem nostram pro autoritate officii huius wayvodatus nostri Transylvaniensis, quo ex benignitate prefate regiae maiestatis fungimur, nobis competentem devolutae esse perhibentur et redactae”. MNL OL P 565 Radák család 1. csomó, Évre rendezett iratok.

Amellett hogy Szapolyai János számára az adományozás joga saját erdélyi pozíciói erősítése érdekében is fontos volt, hiszen magától értetődően saját familiárisait részesítette e kegyben, a legnagyobb értékét mégis annak presztízsbeli előnyei biztosították. János vajda az ország messzemenően leghatalmasabb birtokosa volt, akit ráadásul atya szepesi grófi címéből és édesanyja királyi származásából adódóan a fejedelmi státusz bizonyos nimbusza vett körül. Aligha véletlenül írta azt egy 1516. évi oklevelében, hogy „a jó *fejedelmek* kötelessége alattvalóik szolgálatait méltó jutalmakkal viszonzni”.³² Az erdélyi adományozási jog, még ha csupán fájdalomdíj volt is, ezen, őt az ország többi főura fölé emelő fejedelmi presztízsz további megnyilvánulási lehetőségének tűnhetett fel előtte, és mint olyan, teljesen Szapolyai János sajátja volt, így csak véletlenül kapcsolódott össze az erdélyi vajdai tisztséggel.

TIBOR NEUMANN

THE BEGINNINGS OF THE VOEVODE OF TRANSYLVANIA'S RIGHT OF DONATION

The instruction given by Ferdinand I (1526–1564) to András Bátori, voevode of Transylvania, in 1552, by which the king authorised the voevode to grant away freely the smaller estates (that is, within 20 tenant sessions) which devolved upon the Crown in Transylvania, has long been known and cited in the historiography. What is still unknown is since when the voevodes had enjoyed such an authority. According to the author, the first voevode to acquire the royal right to make landed donations was János Szapolyai (1510–1526), later king of Hungary as John I (1526–1540). He seems to have been given the right as a compensation after the spring of 1519, when, upon the death of Imre Perényi, István Bátori, ispán of Temes was elected as palatine instead of János Szapolyai himself. The limit of his donational authority was initially 400 tenant sessions, but it seems to have been curtailed shortly thereafter, for already in 1521 and 1523 the voevode only made donations which extended to much smaller estates (the study offers a detailed analysis of the not too many surviving sources). It has to be emphasised, however, that the donational authority of the voevode was not an organic outgrowth of Transylvanian constitutional development, but was tailored instead to the person of the richest Hungarian magnate, voevode János Szapolyai, and thus further contributed to the emerging princely „aura” which surrounded the voevode, anyway of royal blood on his mother's side.

Since so far no donation of land made by any of the voevodes in the period between 1526 and 1552 has come to light, it is open to doubt whether during the wording of the 1552 instruction the right once granted to Szapolyai was used as a precedent. It is thus possible that it is in fact the donational right enjoyed by the royal commissioners – among them the captain-general András Bátori –, who were sent by king Ferdinand to Transylvania in 1551, and the experience gained from their activity there, which should account for the subsequent authority granted to Bátori himself. It is certain that not only he but also his successors, Ferenc Kendi and István Dobó, exerted the right of donation.

32 „...recensentes ad bonos pertinere principes suorum obsequiis subditorum dignis remunerationibus et recompensis providere seu occurrere”. Szapolyai oklt. I. 384–385. (DF 280 947.)

